

Teresa Drozdek-Małolepsza

Działalność Towarzystw Gimnastycznych "Sokół" w Radomsku i powiecie radomszczańskim w latach 1921-1939

Prace Naukowe. Kultura Fizyczna 4, 9-29

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Drozdek-Matolepsza

**DZIAŁALNOŚĆ TOWARZYSTW GIMNASTYCZNYCH „SOKÓŁ”
W RADOMSKU I W POWIECIE RADOMSZZAŃSKIM
W LATACH 1921 – 1939**

I

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” (TG „Sokół”) w Radomsku powstało znacznie później niż w pozostałych dzielnicach i regionach ziem polskich — w 1921 r. Członkami założycielami byli m.in. S. Hartwig, T. Kryszczyński, T. Mikołajewski, S. Poradowski, J. Spaczyński, J. Surmacki, Z. Zacharówna¹. Na drugim zebraniu organizacyjnym, odbytym 23 października 1921 r., wybrano zarząd gniazda „Sokoła” w Radomsku, w skład którego weszli: S. Poradowski (prezes), T. Mikołajewski (wiceprezes), S. Hartwig (sekretarz, skarbnik), T. Hajdukiewicz (naczelnik), A. Zacharówna, A. Lizanowicz, E. Kryszczyński, Z. Zacharówna (członkowie zarządu)². Pomocy w organizacji gniazda udzielili członkowie TG „Sokół” w Piotrkowie Trybunalskim. Gniazdo TG „Sokół” w Radomsku weszło w skład okręgu Piotrków Trybunalski Dzielnicy Mazowieckiej.

W roku następnym funkcję prezesa gniazda objął Stanisław Niemiec (dyrektor Gimnazjum Męskiego w Radomsku). W trakcie zebrania członków „Sokoła” radomszczańskiego, które odbyło się 10 stycznia 1923 r. w budynku Polskiej Macierzy Szkolnej (przy ulicy Rynek 17), S. Niemiec omówił dotychczasową działalność gniazda, zwracając szczególną uwagę na warunki lokalowe³. „Sokół” miał opuścić zajmowane pomieszczenia w Towarzystwie Dobroczynności. Ćwiczenia gimnastyczne i sportowe były przeprowadzane w sali Polskiej Macierzy Szkolnej.

¹ „Gazeta Radomszczańska” nr 42 z 21. 10. 1994 r.; Muzeum Regionalne w Radomsku, Pismo Muzeum Regionalnego w Radomsku do redakcji „Gazety Radomszczańskiej” z 23. 09. 1994 r.

² „Gazeta Radomskowska” nr 45 z 6. 11. 1924 r.

³ „Gazeta Radomskowska” nr 1 z 7. 01. 1923 r.; nr 2 z 14. 01. 1923 r.

W czerwcu 1923 r., w związku ze zmianami administracyjnymi Związku Polskich Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”, gniazdo w Radomsku weszło w skład nowo utworzonego okręgu częstochowskiego Dzielnicy Mazowieckiej. Uczestniczyło w I Zlocie Sokolim okręgu częstochowskiego. Zlot odbył się 8 września 1923 r.⁴ W zlocie wzięło udział sokolstwo okręgu częstochowskiego oraz z innych gniazd Dzielnicy Mazowieckiej (12 gniazd, około 500 sokołów i 200 sokolic)⁵. W trakcie zlotu odbyła się msza św. w kościele św. Jakuba, poświęcenie sztandaru gniazda I częstochowskiego, defilada, ćwiczenia gimnastyczne i wojskowe oraz mecz piłki nożnej pomiędzy drużynami „Sokoła” z Częstochowy i Radomska. Z Radomska w zlocie wzięło udział 24 druhow i 12 druhen. Wśród nich m.in. prezes S. Niemiec, wiceprezes Kowalski, komendant Majak.

W pierwszej połowie lat dwudziestych gniazdo radomszczańskie dość szybko powiększało stan liczebny. W 1924 r. liczyło 249 druhow i 51 druhen⁶. Ukoronowaniem tego okresu działalności był zlot okręgu częstochowskiego w Radomsku, przeprowadzony 25 maja 1924 r. W ramach zlotu odbyło się m.in. nabożeństwo w kościele Farnym (św. Lamberta), poświęcenie sztandaru gniazda TG „Sokół” w Radomsku, defilada, akademie w sali Magistratu oraz ćwiczenie zlotowe⁷. Ważnym punktem programu było poświęcenie sztandaru gniazda radomszczańskiego. Niezmiernie interesująca jest srebrna tuleja do sztandaru z wygrawerowanym tekstem, w którym czytamy m.in. „powołany jestem do życia dnia 25 maja roku 1924 w Najjaśniejszej Rzeczypospolitej Polskiej w sławetnym grodzie Radomsku, ziemi Piotrkowskiej, Województwie Łódzkim, za prezydentury Stanisława Wojciechowskiego, a w roku piątym odzyskania niepodległości przez Naród Polski, tak przez tamtejsze gniazdo Sokole jak i staraniem obywatela tamtejszego Józefa Siemieńskiego, aby z hasłami równi z równymi, wolni z wolnymi wspólnymi siłami [...] otoczyć blaskiem potęg i chwały znękany tak długo naród i kraj [...]”⁸. Fundatorem sztandaru był Józef Siemieński i „Sokół” w Radomsku⁹.

⁴ „Gazeta Radomska” nr 31 z 5. 08. 1923 r.; nr 372, z 16. 09. 1923 r.

⁵ „Gazeta Radomska” nr 37 z 16. 09. 1923 r.

⁶ Archiwum Muzeum Regionalnego w Radomsku (AMRR), pismo Muzeum Regionalnego w Radomsku do redakcji „Gazety Radomszczańskie” z 23. 09. 1994 r. Według „Sokoła Polskiego” z 1926 r. gniazdo Radomsko na dzień 1. 01. 1925 r. liczyło 157 druhow i 93 druheny.

⁷ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 7, 8 z 1924 r.

⁸ AMRR, tuleja do sztandaru TG „Sokół” w Radomsku.

⁹ Koszt sztandaru wyniósł 565 zł, połowę sumy na ten cel przeznaczył Józef Siemieński, resztę gniazdo w Radomsku.

W zlocie uczestniczyły gniazda TG „Sokół” okręgu częstochowskiego, m.in. gniazdo częstochowskie, Krzepice, Kłobuck oraz gniazdo Piotrków Trybunalski. Obecni byli również przedstawiciele władz powiatu radomszczańskiego na czele ze starostą powiatowym Stanisławem Harmatą, organizacji politycznych i społecznych m.in.: Narodowa Organizacja Kobiet, Związek Ludowo-Narodowy, Częstochowskie Towarzystwo Cyklistów.

W kwietniu 1925 r. doszło do podziału gniazda TG „Sokół” w Radomsku na gniazdo męskie i żeńskie. Podstawą do podziału tego gniazda było zarządzenie zarządu okręgu częstochowskiego z 5 listopada 1924 r.¹⁰

Do podziału gniazda doszło na Walnym Zebraniu Towarzystwa, w którym m.in. uczestniczyła przedstawicielka okręgu częstochowskiego L.Rylska¹¹. W skład pierwszego zarządu gniazda żeńskiego weszły: A. Kryszczyńska, J. Urbańska, Braunerówna, Król i Szmigiel. Podział gniazda (na żeńskie i męskie) motywowano dużą liczebnością członków gniazda. Dokonano również wyboru zarządu gniazda męskiego, który tworzyli: S. Poradowski — prezes, J. Siemieński — wiceprezes, członkowie zarządu — A. Szmigiel, ks. prefekt Zawadzki, J. Kuś, Michałek, Bartnik, T. Kryszczyński. Do Sądu Honorowego wybrani zostali Dębski, ks. Jankowski i Polanowski, natomiast do Komisji Rewizyjnej Jan Cieślak, Musielewicz i Kaczkowski. Do Rady okręgu częstochowskiego delegowani zostali: S. Poradowski, J. Siemieński i E. Stadnicki¹².

W niespełna miesiąc po Zebraniu Walnym zarząd gniazda żeńskiego zwrócił się z apelem na łamach „Gazety Radomskiej”, aby kobiety wstępowały do Towarzystwa¹³. Jak wynika ze statystyki ZTG „Sokół” w Polsce (stan na 31 grudnia 1925 r.), gniazdo żeńskie liczyło 45 osób, w tym 15 druhen regularnie uprawiających ćwiczenia gimnastyczne. Ważnym wydarzeniem było otwarcie świetlicy w budynku przy ulicy Brzeźnickiej 3¹⁴. Uroczyste otwarcie sokolni nastąpiło 18 sierpnia 1928 r. Poświęcenia dokonał kapelan Sokolstwa Radomszczańskiego ks. kanonik Jankowski.

Według sprawozdania zarządu Związku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce, w 1925 r. na terenie powiatu radomszczańskiego (poza Radomskiem) istniały następujące gniazda: Radziechowice, Kruszyna, Sulmierzy-

¹⁰ „Gazeta Radomska” nr 50 z 7. 12. 1924 r.

¹¹ „Gazeta Radomska” nr 17 z 26. 04. 1925 r.

¹² Tamże.

¹³ „Gazeta Radomska” nr 20 z 17. 05. 1925 r.

¹⁴ „Gazeta Radomska” nr 36 z 19. 08. 1928 r.

ce, Wierzbica, Młodzony, Widzów, Pajęczno, Płoszów i Golonki¹⁵. W statystyce gniazd nie ujęto Towarzystw w Koniecpolu, Gidlach i Brzeźnicy.

Spośród wymienionych gniazd najwcześniej, bo 13 maja 1923 r., założono „Sokół” w Koniecpolu¹⁶. Zebranie założycielskie odbyło się w sali Domu Ludowego. W skład pierwszego zarządu gniazda weszli: Lizanowicz (prezes), Tutajewicz, Pytlewski, Iwański, Margasiński, Gładysiński i Szarek.

W czerwcu 1923 r. Towarzystwo weszło w skład okręgu częstochowskiego TG „Sokół”. Sokoli z Koniecpola uczestniczyli w Gidlach w uroczystościach Koronacji Matki Boskiej Gidelskiej w sierpniu 1923 r.¹⁷ Według źródeł archiwalnych gniazdo działało co najmniej do roku 1927¹⁸.

Gniazdo TG „Sokół” w Gidlach założono w czerwcu 1923 r. Towarzystwem sokolim w Gidlach kierowali: W. Sucheni (prezes), W. Mirowski, T. Chwiałkowski (sekretarz), T. Matyja (skarbnik), Z. Puchalski, M. Dzionek¹⁹. Sokoli gidelscy współpracowali z miejscową VI-tą drużyną harcerską im. Stanisława Konarskiego. Posiadali kręgielnię, sekcję piłki nożnej oraz sportów wodnych (wykorzystywano okoliczne rzeki — Wiercicę i Wartę). W II połowie lat dwudziestych oraz w I połowie lat trzydziestych działalność gniazda została zawieszona.

W 1923 r. powstało również gniazdo w Brzeźnicy. Świadczy o tym informacja, jaka ukazała się na łamach sierpniowego wydania „Gazety Radomskiej” z 1923 r.: „Na uroczystości koronacyjne do Gidel — Koronacja Cudownej Matki Boskiej Gidelskiej, przybędzie ks. biskup Stanisław Zdzitowiecki. «Sokół» częstochowski, krzepicki, brzeźnicki, koniecpolski, radomszczański zjeżdżają do Gidel [...]”²⁰.

Zapewne działalność gniazda nie była zbyt aktywna, gdyż redakcja tego samego czasopisma w numerze 13 z 1925 r. podała informację odnoszącą się do działalności TG „Sokół” w powiecie radomszczańskim: „formułuje się oddział

¹⁵ Sprawozdanie Zarządu Związku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce za lata 1923 – 1925, Warszawa 1926, s. 53.

¹⁶ „Gazeta Radomska” nr 22 z 3. 06. 1923 r.

¹⁷ „Gazeta Radomska” nr 33 z 19. 08. 1923 r.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Urząd Wojewódzki Kielecki (UWK), sygn. 3645a, pismo starosty częstochowskiego do wojewody w Kielcach z 27. 07. 1927 r., s. 186.

¹⁹ „Gazeta Radomska” nr 23 z 10. 06. 1923 r.

²⁰ „Gazeta Radomska” nr 33 z 19. 08. 1923 r.

w Brzeźnicy”²¹. Źródła archiwalne mówią o istnieniu gniazda do 1927 r.²²

Poza sprawozdaniem zarządu Związku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” za lata 1923 – 1925, nie znalazłam informacji odnoszącej się do działalności gniazd w Wierzbicy, Młodzonym, Płoszowie, Kruszynie i Golonkach. „Sokół” w Młodzonym w 1925 r. liczył 26 druhów i 8 druhen (w ćwiczeniach gimnastycznych uczestniczyło 9 sokołów i 7 sokolic) oraz 15 osób dorostu sokolego, w Płoszowie 30 członków i 19 osób dorostu sokolego, natomiast w Golonkach 22 druhów i 17 członków dorostu sokolego²³.

„Sokół” w Pajęcznie powstał w 1925 r. Przy gnieździe w Pajęcznie działał oddział przysposobienia wojskowego, liczący 16 osób²⁴.

Jak podaje redakcja „Gazety Radomskiej”, w 1928 r. w powiecie radomszcząńskim istniały gniazda w Sulmierzycach, Radziechowicach i Widzowie²⁵.

Gniazdo TG „Sokół” w Radziechowicach liczyło 30 członków. Prowadziło działalność w zakresie wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Fundusze na prowadzenie działalności gniazda pochodziły ze składek członkowskich oraz imprez dochodowych (np. zabawy taneczne)²⁶. Również w podobny sposób pozyskiwało fundusze gniazdo w Widzowie. Gniazdo „Sokoła w Widzowie, jak donosi „Gazeta Radomska”, „jest jednym z pierwszych w powiecie, służąc rzetelnie idei Sokolej i spełniając gorliwie swe obowiązki”²⁷. Towarzystwa sokole w Radziechowicach i Widzowie lustrowali (dokonywali przeglądu) członkowie zarządu gniazda w Radomsku. Źródła donoszą o istnieniu gniazd, co najmniej do roku 1930²⁸.

Animatorem i prezesem TG „Sokół” w Sulmierzycach był M. Bogusławski. Osobę prezesa w taki oto sposób charakteryzowali członkowie gniazda w Sulmierzycach: „[...] nie zrażając się trudnymi warunkami, pełni swą pracę spo-

²¹ „Gazeta Radomska” nr 13 z 29. 03. 1925 r.

²² APK, UWK, syg.3645a, pismo starosty częstochowskiego do wojewody w Kielcach z 27. 07. 1927 r., s. 186.

²³ Sprawozdanie Zarządu Związku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce za lata 1923 – 1925, Warszawa 1926, s.53.

²⁴ „Gazeta Radomska” nr 13 z 29. 03. 1925 r.; Cz. Kłoś, Kalendarz Sokoli 1926, Warszawa 1926, s. 241.

²⁵ „Gazeta Radomska” nr 33 z 29. 07. 1928 r.

²⁶ Tamże.

²⁷ „Gazeta Radomska” nr 33 z 29. 07. 1928 r.

²⁸ „Gazeta Radomska” nr 14 z 30. 03. 1930 r.; Pieczęta TG „Sokół” w Radziechowicach znajduje się w Muzeum Regionalnym w Radomsku.

łeczną i kulturalną, nie ma zaś dziedziny, gdzie czynem swym lub dobrą radą nie poparłby jej. Jest to człowiek, który dla idei poświęca swe cele indywidualnie [...]”²⁹. „Sokół” w Sulmierzycach posiadał sekcję gimnastyczną i przysposobienia wojskowego. Posiadał orkiestrę sokolą. Brał aktywnie udział w uroczystościach państwowych i kościelnych³⁰.

W drugiej połowie lat dwudziestych w skład zarządu TG „Sokół” w Radomsku wchodził: Stanisław Kowalski, Edmund Stadnicki, Stanisław Standenberg, Stanisław Poradowski (prezes), Tadeusz Krzyszczyński, A. Szmigiel, Wacław Imieniński (naczelnik), Stanik³¹. Siedziba gniazda mieściła się przy ulicy Reymonta 4. Natomiast gniazdem żeńskim kierowali m.in.: J. Szwedowska (prezes), Zacharówna, Janina Godlewska (skarbnik).

Wybory nowego zarządu gniazda męskiego odbyły się 16 marca 1930 r. w świetlicy sokolni przy ulicy Brzeźnickiej 3. W skład zarządu weszli druhowie: Stanisław Poradowski — prezes (wybrany po raz czwarty na kadencje trzyletnią), E. Stadnicki — wiceprezes, A. Szmigiel — skarbnik (A. Szmigiel pełnił tę funkcję od 6 lat), W. Imieniński, T. Krzyszczyński, Stanik, Sobczyk, Braszczyński, Łukomski, Kalek, Waliński — członkowie zarządu³². Komisję Rewizyjną tworzyli druhowie — Tadeusz Belina, Podolski i Kuś, natomiast do Sądu Honorowego wybrano T. Dębskiego, ks. kanonika Jankowskiego oraz A. Peysera. 150 sokołów i sokolic z Radomska brało udział w Zlocie Ogólnopolskim w Poznaniu (28 – 30 czerwca 1929 r.). Natomiast w ćwiczeniach gimnastycznych uczestniczyło 20 druhow i 13 druhen. Członkowie zarządu gniazda wizytowali w 1929 r. gniazda leżące w powiecie radomszczańskim — Widzów i Radziechowice³³.

Rok później, w 1931 r. Towarzystwo Sokole w Radomsku poniosło stratę. Zmarł długoletni członek zarządu Aleksander Szmigiel³⁴. Działalność A. Szmig-

²⁹ „Gazeta Radomska” nr 18 z 22. 04. 1928 r.

³⁰ „Gazeta Radomska” nr 23 z 27. 05. 1928 r.

³¹ AMRR. Fotokopie, nr 53/94, członkowie zarządu „Sokoła” w Radomsku.

³² „Gazeta Radomska” nr 14 z 30. 03. 1930 r.

³³ Tamże.

³⁴ „Gazeta Radomska” nr 33 z 16. 08. 1931 r.; Według redakcji czasopisma „Aleksander Szmigiel urodził się 9. 08. 1898 r. Kształcił się w Częstochowie i Warszawie. Wstąpił do służby państwowej rosyjskiej, pracując na Kolei Syberyjskiej na różnych stanowiskach. Ostatnie kilka lat przed powrotem do Polski przebywał w Tomsku, gdzie położył dużo zasług, będąc bardzo czynnym wśród wychodźstwa polskiego i jego organizacji, za co otrzymał honorowy dyplom uznania. Do Radomska przybył w roku 1922 i tutaj objął posadę w Francuskiej Spółce Akcyjnej Towarzystwa Przemysłu Metalurgicznego. Dzięki zdolnościom i zaletom charakteru, w niedługim czasie awansuje na kierownika Biura Płacy i na tym stanowisku pozostaje do śmierci”.

gła w Towarzystwie Gimnastycznym „Sokół” w Radomsku w następujący sposób określiła redakcja „Gazety Radomskiej: „[...] oddaje się z całą gorliwością pracy społecznej, przede wszystkim w TG «Sokół» w Radomsku, którego był wiceprezesem, skarbnikiem i chorążym. Cały swój rozkwit, swoje bogactwo moralne i materialne zawdzięcza tutejszy «Sokół» w dużej części Jego twardej i rzetelnej pracy. Był on tym dobrym Duchem i Ojcem tutejszego «Sokoła». Nie było zebrania, zlotu, uroczystości kościelnej, narodowej czy też wewnątrz sokolej, w której by nie brał udziału. Któż by nie znał dźwigającego z dumą sztandar «Sokoła». TG «Sokół» w Radomsku, a z nim całe Sokolstwo Polskie, poniosło dotkliwą stratę. Gromadzie sokolej ubył jeden z najszlachetniejszych druhów”³⁵. W uroczystościach pogrzebowych wzięli udział sokoli okręgu częstochowskiego, m.in. J. Kanczewski — członek zarządu okręgu częstochowskiego, J. Szwedowska — prezeska gniazda żeńskiego w Radomsku, S. Poradowski — prezes gniazda męskiego w Radomsku, J. Bogusławski — prezes gniazda w Sulmierzycach.

W pierwszej połowie lat trzydziestych (1933 r.) TG „Sokół” (gniazdo męskie) liczyło 160 druhów, w tym 74 członków wspierających³⁶. Gniazdo męskie należało wówczas do największych pod względem ilości członków w okręgu częstochowskim TG „Sokół”. Jak wynika ze sprawozdania za rok 1931, okręg częstochowski liczył 17 gniazd, około 1100 druhów i druhów uprawiających ćwiczenia fizyczne oraz 100 osób młodzieży szkolnej³⁷. W 1933 r. dokonano wyboru nowego zarządu gniazda. Prezesem został wybrany ponownie S. Poradowski, ponadto w skład zarządu weszli: J. Zbięć i S. Kowalski — wiceprezesa, W. Szajt — naczelnik, Sabrański — sekretarz, Wieczorek — zastępca sekretarza, T. Kryszczyński — skarbnik, A. Kromkowski — gospodarz, H. Łukomski — zastępca gospodarza oraz H. Dawid jako kapelmistrz. Żeńskie gniazdo „Sokoła” liczyło 36 druhów, zaś jego pracami kierowali: F. Szwedowska, A. Szmiłówna oraz M. Bałutówna³⁸.

W listopadzie 1933 r. (12 listopada) dokonano przeglądu (lustracji) gniazda żeńskiego. W przeglądzie wzięła udział Naczelniczka Związkowa Sokolice w Polsce Jadwiga Zamoyska, przedstawiciele zarządu okręgu częstochowskiego oraz sokolice z Częstochowy, Wielunia, Kłobucka i Rakowa³⁹. Sokolice z Radomska przeprowadziły lekcję pokazową oraz ćwiczenia gimnastyczne.

³⁵ Tamże.

³⁶ „Gazeta Radomska” nr 11 z 12. 03. 1933 r.

³⁷ „Gazeta Radomska” nr 16 z 17. 04. 1932 r.

³⁸ „Gazeta Radomska” nr 24 z 12. 06. 1932 r.

³⁹ „Gazeta Radomska” nr 46 z 19. 11. 1933 r.

W II połowie lat trzydziestych prezesem TG „Sokół” w Radomsku (gniazda męskiego) był S. Poradowski, I wiceprezesem E. Stadnicki, II wiceprezesem i naczelnikiem S. Kowalski, sekretarzem F. Dudek, skarbnikiem T. Kryszczyński i gospodarzem L. Gnoiński⁴⁰.

Fundusze na prowadzenie działalności Towarzystw pochodziły głównie ze składek członkowskich oraz organizowania imprez dochodowych (np. zabawy taneczne i zawody sportowe). „Sokół” w Radomsku nie korzystał z subwencji⁴¹.

Należy również zaznaczyć, że mimo tak szerokiej działalności (jak na skromne warunki) „Sokół” w Radomsku na tym nie poprzestawał. Wymownym tego przykładem jest fragment artykułu opublikowanego na łamach lipcowego wydania „Gazety Radomskiej” z 1924 r., a dotyczącej działalności TG „Sokół”. „Trzeba nam pomocy — pisała redakcja czasopisma — moralnej, fizycznej i materialnej do przeprowadzenia całego programu [...] ale przede wszystkim wychowania moralnego, zachęty do godziwych rozrywek, rozwoju inicjatywy, zamysłu organizacyjnego i zamiłowania do pracy społecznej [...]”⁴².

Ponadto prężna działalność „Sokoła” w Radomsku mogła być prowadzona dzięki pomocy Polskiej Macierzy Szkolnej, Gimnazjum im. Fabianiego, Towarzystwa Dobroczynności, jak również Towarzystwa Metalurgicznego w Radomsku.

Sokoli radomszczańscy brali udział w zlotach i uroczystościach, jak też w zjazdach organizacji społecznych, m.in. w uroczystościach poświęcenia sztandaru w Częstochowie (27 kwietnia 1924 r. — gniazdo im. J. Kilińskiego) oraz we Mstowie (6 lipca 1924 r. — gniazdo Mstów)⁴³. Duża grupa sokołów z gniazd radomszczańskich brała udział w Zlocie Dzielnicowym (Dzielnicy Mazowieckiej) w Warszawie. Zlot odbył się w dniach 28 – 29 czerwca 1931 r., a przeprowadzony został z okazji 25-lecia Sokolstwa Polskiego Dzielnicy Mazowieckiej⁴⁴. W tym samym roku sokoli radomszczańscy wzięli udział w zlocie zorganizowanym przez TG „Sokół” w Piotrkowie Trybunalskim z okazji

⁴⁰ „Gazeta Radomska” nr 15 z 25. 04. 1936 r.

⁴¹ „Gazeta Częstochowska” nr 17 z 26. 04. 1925 r.; nr 4 z 24. 01. 1932 r.; Za okres kwiecień 1924 r. – luty 1925 r. przychody Towarzystwa wynosiły 4934 zł 76 gr, a rozchody 4916 zł 03 gr.

⁴² „Gazeta Radomska” nr 31 z 27. 07. 1924 r.

⁴³ „Gazeta Radomska” nr 17 z 28.04. 1924 r.; nr 28 z 6. 07. 1924 r.

⁴⁴ AMRR, Fotokopie nr 10/84, zdjęcie ze Zlotu Dzielnicowego w Warszawie przedstawia druhow z Radomska i druhy z Tomaszowa Mazowieckiego.

25-lecia istnienia gniazda⁴⁵. Sokoli reprezentowani byli na zlocie z własnym sztandarem i orkiestrą sokolą. W zlocie obok gniazd z Radomska i Piotrkowa Trybunalskiego wzięły udział Towarzystwa sokole z Łodzi, Tomaszowa Mazowieckiego, Pabianic, Sulejowa, Bełchatowa i Tuszyna. W Zlocie Ogólnopolskim w Katowicach (1937 r.) wzięło udział około 150 sokołów i sokolic z Radomska ze sztandarem i orkiestrą sokolą⁴⁶.

TG „Sokół” w Radomsku należało do najprężniej działających w okręgu częstochowskim. Jak czytamy w sierpniowym wydaniu „Gazety Radomskiej” z 1936 r.: „[...] gniazdo radomszczańskie po wykazaniu się wynikami swej całorocznej pracy przez zdobycie odpowiedniej ilości punktów zdobyło puchar przechodni Okręgu Częstochowskiego, który dotychczas był w posiadaniu Wielunia [...]”⁴⁷.

Według Przewodnika Gimnastycznego „Sokół” w 1936 r. na terenie powiatu radomszczańskiego (poza Radomskiem) nie działały gniazda sokole⁴⁸. W 1937 r. działalność reaktywowało TG „Sokół” w Gidlach. W skład zarządu gniazda wówczas wchodził: W. Sucheni, W. Łuniewski, Czajkowski⁴⁹. 6 czerwca 1937 r. odbyła się „wizytacja” gniazda gidelskiego, dokonana przez władze sokole Dzielnicy Mazowieckiej, okręgu częstochowskiego, a także przedstawiciele gniazd w Radomsku, m.in. Lindner — naczelnik Dzielnicy Mazowieckiej, B. Ryłski, E. Zarzecki, T. Kanczewski, W. Barański — przedstawiciele zarządu okręgu częstochowskiego, oraz Stanisław Poradowski — prezes gniazda męskiego w Radomsku, F. Szwedowska — prezeska gniazda żeńskiego w Radomsku. Celem przeglądu była ocena przygotowania gniazda do Złotu Ogólnopolskiego w Katowicach (1937 r.), która dała pozytywny rezultat.

Członkowie Towarzystwa w Gidlach wzięli udział w zlocie katowickim. W zlocie uczestniczyło 14 osób, na czele z naczelnikiem gniazda W. Łuniewskim i kapelanem miejscowego gniazda — ojcem Bruno⁵⁰. Dwunastu druhów brało udział na zlocie w defiladzie w kolumnie Dzielnicy Mazowieckiej.

⁴⁵ „Gazeta Radomska” nr 36 z 6. 09. 1931 r. ; Program zlotu przewidywał: zbiórkę uczestników na boisku sportowym, wymarsz na nabożeństwo w kościele Farnym, mszę św., defiladę, akademię, pokazy gimnastyczne, wieczornicę.

⁴⁶ „Gazeta Radomska” nr 27 z 4. 07. 1937 r.

⁴⁷ „Gazeta Radomska” nr 35 z 23. 08. 1936 r.

⁴⁸ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 5 z 1936 r.

⁴⁹ „Gazeta Radomska” nr 25 z 20. 06. 1937 r.

⁵⁰ „Gazeta Radomska” nr 28 z 11. 07. 1937 r.

II

Zgodnie z założeniami programowymi, głównym zadaniem sokolego wychowania fizycznego była gimnastyka wychowawcza powiązana z lekkoatletyką, grami i zabawami ruchowymi oraz ćwiczeniami wojskowymi. Chodziło więc o wszechstronne wychowanie fizyczne, a nie szkolenie specjalistów w konkretnej dziedzinie sportu, jak czyniły kluby sportowe.

Za prawidłowy przebieg ćwiczeń gimnastycznych oraz sportowych i ich upowszechnianie odpowiedzialni byli naczelnicy gniazd. „Sokół” borykał się z problemem wyszkolonej, przygotowanej kadry. Szczególnie trudną sytuację miał pod tym względem w małych miasteczkach i na wsi. Towarzystwo we własnym zakresie kształciło instruktorów wychowania fizycznego. Na szczeblu centralnym kursy instruktorskie organizowane były przez ZTG „Sokół”, na niższych szczeblach przez dzielnice i okręgi. Na kursie instruktorskim, przeprowadzonym w 1927 r. w Grandiczach pod Grodnem, stopień pomocnicy instruktora wychowania fizycznego uzyskała Ludwika Cieślakowska (Radomsko — gniazdo żeńskie)⁵¹.

Dzielnica Mazowiecka TG „Sokół” organizowała kursy dla poszczególnych okręgów. Sokoli okręgu częstochowskiego uczestniczyli w kursie, który odbył się w Częstochowie w dniach 20 – 21 listopada 1937 r., prowadzonym przez naczelnika Dzielnic Mazowieckiej A. Lindnera⁵². Zwraca uwagę fakt, że w kursie tym uczestniczyło tylko 15 sokołów z okręgu częstochowskiego. Kurs zakończył się pokazem gimnastycznym.

Zajęcia wychowania fizycznego (oparte głównie na gimnastyce i lekkiej atletyce) z członkami TG „Sokół” prowadzili głównie instruktorzy Towarzystwa.

W działalności sportowej niezwykle ważną sprawą była baza sportowa. Sokolnię z salą gimnastyczną posiadały gniazda w Radomsku. Ponadto członkowie gniazd z Radomska, począwszy od 1932 r., trzy razy w tygodniu korzystali z boiska sportowego Straży Ogniovej⁵³. „Sokół” radomszczański korzystał (w latach dwudziestych) z lokalu i boiska do ćwiczeń Gimnazjum Społecznego im. F. Fabianiego. Słabo wyposażone w obiekty i sprzęt sportowy były gniazda w powiecie radomszczańskim.

Omawiając zagadnienie wychowania fizycznego i sportu, nie można pominąć faktu, że w programie zlotów sokolich nieodłącznym elementem były pokazy gimnastyczne i zawody sportowe. W największym zlocie częstochowskim

⁵¹ Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 6 – 7 i nr 22 z 1927 r.

⁵² Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 1 z 1938 r.

⁵³ „Gazeta Radomska” nr 22 z 29.05.1932 r.

w 1936 r. w pokazach gimnastycznych i zawodach sportowych wzięło udział 75 druhow i 40 druchen. Pokaz ćwiczeń gimnastyki przyrządowej i akrobatycznej przygotowały gniazda z Częstochowy, Radomska i Wielunia⁵⁴. Radomszczanie brali udział w zawodach sportowych. Swego rodzaju ocenę zlotu, jak również udziału w nim sokolstwa radomszczańskiego stanowi fragment artykułu opublikowanego na łamach „Gazety Radomskiej”, w którym czytamy: „[...] Zlot był przeglądem czerstwości zdrowia, ciała i ducha, cieszymy się więc, że Radomsko w przeglądzie tym dało dobre o sobie świadectwo [...]”⁵⁵.

Na zlocie w Katowicach (1937 r.) w ćwiczeniach gimnastycznych uczestniczyło 13 druchen i 29 druhow, natomiast w pięcioboju lekkoatletycznym 4 zawodniczek i zawodników, z których M. Bałutówna i S. Lebeld zakwalifikowali się do półfinału tej konkurencji.

Pokazy gimnastyczne odbywały się z okazji Świąt WF i PW, m.in. w czasie Świąt WF i PW powiatu radomszczańskiego w Radomsku, przeprowadzonego w dniach 19 – 20 czerwca 1936, pokaz gimnastyczny przygotowały drużyny — żeńska i męska — Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Radomsku⁵⁶.

TG „Sokół” było jedną z niewielu organizacji, które zajmowały się kształtowaniem wychowania fizycznego wśród młodzieży. Istniejące tzw. „dorosty sokole” pozwalały podobnie jak harcerskie kluby sportowe na uczestnictwo młodzieży szkolnej w sporcie dorosłych. „Dorosty” umożliwiały uczniom uczestnictwo w zawodach i turniejach, organizowały czas wolny młodzieży, a także zapewniały czynne uczestnictwo w zajęciach wychowania fizycznego prowadzonych przez instruktorów „Sokoła”.

Gimnastyka była dyscypliną sportową najpowszechniej uprawianą przez gniazda sokole. Gimnastyka była obecna przede wszystkim na ćwiczeniach „Sokoła”, jak również w pokazach gimnastycznych i zawodach sportowych oraz Powiatowych, Miejskich i Gminnych Świątach Wychowania Fizycznego i Przy sposobienia Wojskowego. Należy nadmienić, iż pierwsze zawody sportowe okręgu częstochowskiego TG „Sokół” rozegrano w 1933 r.⁵⁷ Przewodnik Gim-

⁵⁴ „Gazeta Radomska” nr 35 z 23. 08. 1936 r.

⁵⁵ „Gazeta Radomska” nr 35 z 23. 08. 1936 r.

⁵⁶ Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim (APPT), Akta miasta Radomska 1793 – 1949, (AmR), sygn. 2103, Protokół posiedzenia sekcji WF i PW PKWF i PW w Radomsku, bp.

⁵⁷ Program zawodów okręgowych „Sokoła” zawierał przede wszystkim konkurencje gimnastyczne i lekkoatletyczne; Nie do końca jest prawdziwa teza E. Małolepszego i W. Baczyńskiego mówiąca, że „[...] zarząd okręgu częstochowskiego rokrocznie organizował zawody sportowe [...]”, w pracy: *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Ziemi Częstochowskiej w latach 1906 – 1993. Zarys dziejów*, Częstochowa 1994, s. 17; Zawody okręgowe „Sokoła” organizowały różne

nastyczny „Sokół” w styczniowym numerze z 1934 r. tak pisał o tych zawodach: „[...] Zawody okręgowe w Częstochowie pobudziły ruch gimnastyczno-sportowy w gniazdach okręgu częstochowskiego. Zachęciły one ćwiczących do pracy technicznej, wywołały zainteresowanie się społeczeństwa miejscowym Sokolstwem, wywarły dobre wrażenie na sędziach, którzy podkreślali karność zawodników i ich liczebność (70), niespotykaną w innych stowarzyszeniach oraz różnorodność i wszechstronność zawodów”. Reprezentacje powiatowe wyłaniano przez przeprowadzenie zawodów gniazdowych.

Pokazy ćwiczeń gimnastycznych odbywały się również z okazji lustracji gniazd przez władze „Sokoła”. W listopadzie 1933 r. gniazdo żeńskie „Sokoła” w Radomsku wizytowała naczelniczka Związkowa Sokolic Jadwiga Zamoy-ska⁵⁸. Sokolice z Radomska przygotowały lekcję wychowania fizycznego oraz pokaz gimnastyczny. W ćwiczeniach wzięły udział drużyny: Bartoszevska, J. Bałutówna, Budzowska, Kuchciakówna, Kowalska, Kokoszanka, Molikowa, R. Molikówna, Z. Pośpiechówna, W. Polakówna, Szmielkiewiczówna, Szczepańska. Pracę gniazda żeńskiego w Radomsku oceniono pozytywnie, w czym zasługa naczelniczki gniazda — M. Bałutówny. Obok Naczelniczki Związku i władz okręgu częstochowskiego ćwiczeniom gimnastycznym przyglądało się ponad 30 sokolic z Towarzystw Sokolic z Częstochowy, Kłobucka, Wielunia i Rakowa⁵⁹.

Oprócz gimnastyki w gniazdach TG „Sokół” uprawiano inne dyscypliny sportowe. Wśród nich jedną z najpopularniejszych była lekka atletyka. Konkurencje lekkoatletyczne rozgrywano w ramach zawodów okręgowych. Pierwsze zawody okręgowe „Sokoła”, które zorganizowano 1 października 1933 r., miały szczególną oprawę, gdyż jako gość honorowy brała w nich udział olimpijka, medalistka w rzucie dyskiem Jadwiga Wajsówna. Uczestnictwo tej znakomitej lekkoatletki, medalistki Igrzysk Olimpijskich, niewątpliwie podniosło rangę zawodów. Kierownictwo nad imprezą sportową objął naczelnik Dzielnicy Mazowieckiej drużyna Zygmunt Nałęcz-Dobrowolski. Zawody poprzedził pokaz gimnastyczny, przygotowany przez 36 drużyn z gniazda częstochowskiego. W biegu na dystansie 60 m kobiet zwyciężyła Wajsówna (8,6 s) przed Budzowską (Radomsko — 9,3 s), w rzucie dyskiem wygrała Wajsówna (38,75 m) przed M. Bałutówną (Radomsko — 29 m). W innych konkurencjach kobiecych najlepsze wyniki uzyskali: w rzucie oszczepem — M. Bałutówna (23,02 m), w pchnięciu kulą — M. Bałutówna — (7,46 m), w skoku wzwyż J. Wajsówna (1,35 m) przed Budzowską (1,15 m), w skoku w dal J. Wajsówna (4,22 m) przed

gniazda. Jak informuje „Gazeta Radomska” nr 40 z 6. 10. 1935 r. III zawody okręgowe „Sokoła” przeprowadzono w Radomsku.

⁵⁸ „Gazeta Radomska” nr 46 z 19. 11. 1933 r.

⁵⁹ Tamże.

Budzowską (3,69 m). W rywalizacji mężczyzn, w biegu na dystansie 100 m. zwyciężył Lindner (Łódź), w rzucie dyskiem — Siciński (Wieluń — 29,11 m), w pchnięciu kulą — Lindner (11,90 m), w skoku wzwyż — Własak (Częstochowa) i Braszczyński (Radomsko — obydwaj 1,40 m), w skoku w dal — Kostrzewski (Wieluń — 5,36 m), w biegu na dystansie 1500 m — Poros (Kłobuck — 4 min 52 s) przed Jackowskim (Radomsko — 4 min 52,1 s), w skoku o tyczce — Frymus (Radomsko — 2,65 m)⁶⁰. Zawody potwierdziły, że najlepsze sekcje lekkoatletyczne wśród Sokolstwa okręgu częstochowskiego posiadały gniazda w Radomsku (żeńskie i męskie). Osiągnięcia M. Bałutówny zostały dostrzeżone przez ogólnopolską prasę codzienną. We fragmencie artykułu zamieszczonego na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” z 14 listopada 1933 r. czytamy: „[...] w Radomsku zaczyna wschodzić nowa gwiazda — jest nią pani Bałutówna, która uzyskała w tym sezonie na treningu 36 m w dysku i 31 m w oszczepie. Wyniki te są godne podkreślenia. Bałutówna należąc do «Sokoła» obecnie przebywa w majątku druhny Zamoyskiej, gdzie pod okiem trenera udoskonala swoją formę i styl”. Warto również zaznaczyć, że do czołowych skoczków o tyczce, obok wcześniej wspomnianego Frymusa, należeli Ryszard Piętka i Józef Grzelak (brał udział w II wojnie światowej w polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie jako pilot)⁶¹.

W rozegranych 3 maja 1932 r. w Radomsku zawodach lekkoatletycznych (z okazji otwarcia boiska sportowego przy Straży Ogniowej w Radomsku), reprezentująca TG „Sokół” w Radomsku M. Bałutówna zajęła I miejsce w następujących konkurencjach: skok w dal (3,83 m), pchnięcie kulą (7,33 m), rzut dyskiem (22,74 m) oraz drugie w biegach na dystansie 60 i 100 m i w skoku wzwyż⁶². Kierownikiem sekcji lekkoatletycznej był W. Szajt.

Członkowie sekcji piłki nożnej „Sokoła” w Radomsku rozgrywali mecze z drużynami radomszczańskimi, jak też spoza Radomska, osiągając raczej przeciętne rezultaty⁶³. „Gazeta Radomska” we wrześniowym numerze z 1926 r. po przegranym meczu „Sokołów” z „Hakoachem” charakteryzowała grę „Sokoła” w następujący sposób: „Drużyna Sokoła, która wystąpiła po raz pierwszy w tym roku, zaprezentowała się na ogół nieźle. Obok kilku dobrych graczy są

⁶⁰ „Goniec Częstochowski” nr 226 z 3. 10. 1933 r.; „Gazeta Radomska” nr 41 z 8. 10. 1933 r.

⁶¹ T. Drozdek-Małołepsza, *Z dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Radomsku do 1939 r.*, [w:] *Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, pod redakcją Z. Pawluczuka, Gdańsk 1996, s. 148.

⁶² „Gazeta Radomska” nr 19 z 8. 05. 1932 r.

⁶³ Wyniki niektórych meczy piłkarskich „Sokoła” z lat 1924 – 1926 na podstawie „Gazety Radomskiej”: „Sokół” – „Korona” 1:0, „Czarni” – „Sokół” 3:0, „Hakoach” – „Sokół” 2:1, KLSPN” Gimnazjum Niemca – „Sokół” 5:1, „Sokół”II – UDS Piotrków Trybunalski 3:1, KS „Warta” Pławno – „Sokół” 2:0.

tam słabi, którzy nadrabiają braki techniczne biegami i ambicją⁶⁴. W latach trzydziestych sekcja piłki nożnej „Sokoła” w Radomsku była członkiem Podokręgu Częstochowskiego Piłki Nożnej. W roku 1934 rozgrywali spotkania ligowe w klasie C, nie odnosząc większych sukcesów, m.in. wygrali z „Hapoelem” Radomsko (1:0) oraz przegrali ze Spartą II (2:5)⁶⁵. W sezonie piłkarskim 1937/1938 piłkarze Towarzystwa występowali również w klasie C⁶⁶. Rywalami Sokołów w lidze były następujące drużyny: ŻKS „Hakoach Częstochowa, KS „Rezerwa” Wieluń, KS „Sparta” Częstochowa, KS „Warta” Pławno, KS „Wilk” Radomsko, II KSM Częstochowa. „Sokół” zalegał z należnościami na rzecz Podokręgu Częstochowskiego Piłki Nożnej. Według komunikatu nr 11 z 9 kwietnia 1938 r. kwota ta wynosiła 23 zł. Zapewne trudności finansowe spowodowały, że sekcję piłki nożnej wycofano z rozgrywek w kwietniu 1938 r.⁶⁷ Kierownikiem zespołu piłkarzy radomszczańskich był Czesław Gaworski.

Dyscypliną sportową uprawianą przez sokołów było także kolarstwo. W 1931 r. członkowie Radomszczańskiego Towarzystwa Cyklistów przystąpili do TG „Sokół” w Radomsku. W związku z tym dla nowych członków założono sekcję kolarską. Kolarze oprócz treningu na rowerach raz w tygodniu zaprawiali się w ćwiczeniach gimnastycznych⁶⁸. Sukcesem kolarzy było zwycięstwo Bronisława Wolnego w wyścigu o długości 35 km (trasa wyścigu biegła szosami Radomska i okolicy). IV i V miejsce zajęli w tym wyścigu Jackowski i Skoczylas⁶⁹. W wyścigu brali udział kolarze z Będzina, Sosnowca, Częstochowy, Piotrkowa Trybunalskiego i Tomaszowa Mazowieckiego. Kierownikiem sekcji kolarskiej był M. Połoiński.

TG „Sokół” w Radomsku posiadał sekcję gier sportowych. W ramach mistrzostw okręgu częstochowskiego „Sokoła” w 1933 r. zaplanowano rozegranie meczów finałowych w piłce siatkowej kobiet Częstochowa – Radomsko⁷⁰.

Członkowie Towarzystwa, podobnie jak i inne towarzystwa i kluby działające na polu wychowania fizycznego i sportu, dość licznie uczestniczyli w zdobywaniu Państwowej Odznaki Sportowej (POS – została ustanowiona rozporządzeniem Rady Ministrów z 27 czerwca 1930 r.). Okręg częstochowski TG „So-

⁶⁴ „Gazeta Radomska” nr 37 z 12. 09. 1926 r.

⁶⁵ „Gazeta Radomska” nr 19 z 6. 05. 1934 r. i nr 23 z 3. 06. 1934 r.

⁶⁶ Sprawozdanie Zarządu Podokręgu Częstochowskiego, Zagłębiowskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej za rok 1937, materiały w zbiorach prywatnych autorki.

⁶⁷ Komunikat nr 13 Zarządu Podokręgu Częstochowskiego, Zagłębiowskiego Okręgowego Związku Piłki Nożnej z 30. 04. 1938 r., materiały w zbiorach prywatnych autorki.

⁶⁸ „Gazeta Radomska” nr 24 z 12. 06. 1932 r.

⁶⁹ „Gazeta Radomska” nr 36 z 4. 09. 1932 r.

⁷⁰ „Goniec Częstochowski” nr 225 z 1. 10. 1933 r.

kół” otrzymał prawo przeprowadzania prób na POS z zakresu gimnastyki, co może świadczyć o dużej wadze, jaką Sokoli przywiązywali do tej działalności⁷¹.

„Sokół” w Radomsku organizował wycieczki turystyczno-krajoznawcze. W dniach 9 – 10 czerwca 1935 r. planowano wycieczkę sokołów do Krakowa⁷².

Przysposobienie wojskowe uprawiano w „Sokole” z dwóch względów: „z potrzeby gotowości do obrony Ojczyzny oraz dla odciążenia funduszy państwa, by nie musiało utrzymywać żołnierza przez szereg lat, lecz służbę tę można było skrócić, przez co zaoszczędzić państwu wydatków”⁷³.

Przysposobienie wojskowe w gniazdach obok wychowania fizycznego i sportu należało do głównych zadań w zakresie fizycznej aktywności. Świadczyć może o tym fragment pisma okręgu częstochowskiego, w którym czytamy: „[...] pielęgnowanie i hartowanie sił Narodu w sprawie przysposobienia i pogotowia musi być traktowane jako najwyższy postulat obowiązku patriotycznego każdego Polaka [...]”⁷⁴. Elementem istotnym przy omawianiu przysposobienia wojskowego w działalności TG „Sokół” w powiecie radomszczańskim jest określenie — ilu członków tej organizacji społecznej zajmowało się czynnie tą formą ćwiczeń. Czesław Kłóś w publikacji „Sokół Polski” z 1926 r. w statystyce przysposobienia wojskowego wymienia gniazda prowadzące przysposobienie wojskowe wraz z liczbą ćwiczących: Radomsko — 80, Radziechowice — 30, Sulmierzyce — 27”⁷⁵. Najlepiej zorganizowana działalność przysposobienia wojskowego prowadzona była w Radomsku (nie tylko z powodu dużej liczby ćwiczących). Pozytywnie pracę gniazda w tym zakresie ocenił delegat Ministerstwa Spraw Wojskowych pułkownik Kukliński (1924 r.)⁷⁶. W 1932 r. oddział

⁷¹ Archiwum Państwowe w Łodzi, oddział w Sieradzu (APŁOS), Powiatowy Komitet Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PKWFiPW), sygn. 6, Korespondencje, wyjaśnienia, instrukcje i regulaminy POS 1932 – 1937, pismo Ministerstwa Spraw Wojskowych PUWFiPW do ZTG „Sokół” w Polsce z 29. 09. 1933 r., bp.; APŁOS, PKWFiPW, sygn. 6, Korespondencje, wyjaśnienia, instrukcje i regulaminy POS 1932 – 1937, upoważnienia do prowadzenia prób o POS na rok 1935/1936 r., bp.; Przewodnik Gimnastyczny „Sokół” nr 10 z 1933 r. Upoważnienie do przeprowadzania prób POS przesłał dyrektor PUWFiPW płk Kiliński Przewodnictwu ZTG „Sokół” w Polsce w piśmie z dnia 29. 09. 1933 r.

⁷² „Gazeta Radomska” nr 21 z 26. 05. 1935 r.

⁷³ M. Wolańczyk, *Katechizm Sokoli*, Lwów 1927, s. 21.

⁷⁴ Archiwum Państwowe w Częstochowie (APCz), Starostwo Powiatowe Częstochowski (SPC), sygn. 359, Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe 1925, pismo okręgu częstochowskiego „Sokoła” do starostwa częstochowskiego z dnia 24.08.1925 r., bp.

⁷⁵ Cz. Kłóś, *Sokół Polski*, Warszawa 1926, s. 240 – 241; W Sprawozdaniu Zarządu Związku Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Polsce za lata 1923 – 1925, w okręgu częstochowskim TG „Sokół” 13 gniazd prowadziło przysposobienie wojskowe z liczbą ćwiczących — 384.

⁷⁶ „Gazeta Radomska” nr 27 z 29. 06. 1924 r.

przysposobienia wojskowego liczył 40 druhów, w tym 10 rezerwistów, 15 członków z II stopniem pw, 9 z I stopniem pw oraz 6 rekrutów⁷⁷.

Sokoli w działalności w zakresie przysposobienia wojskowego napotykali pewne trudności. Działacz „Sokoła” w Radomsku — Edward Pohl — w taki oto sposób wypowiadał się na łamach „Gazety Radomskiej”: „Jako naczelnik «Sokoła» w Radomsku i jednocześnie komendant oddziału pw «Sokoła» pragnę tylko zwrócić uwagę na jedną faktyczną pracę i owoce tejże w oddziałach przysposobienia wojskowego. Jest publiczną tajemnicą, że w obecnych czasach najbardziej faworyzowanymi oddziałami pw są oddziały Związku Strzeleckiego. Być może, że z pewnych względów, chociażby tylko dlatego, że Związek Strzelecki ma za zadanie w pierwszym rzędzie wyszkolenie strzeleckie, jest zupełnie słuszne [...]. A w Radomsku. Dumny jestem, że wracając któregoś dnia z ćwiczebnego strzelania na «Kowalowcu» usłyszałem z ust miejscowego oficera instrukcyjnego porucznika Matuszewskiego słowa: «jestem z was i waszej dotychczasowej pracy w 100% zadowolony». Z przyjemnością oceniam przychylny stosunek tutejszych władz administracyjnych [...]. Jednak mnie tylko zasmuca, że pierwsi w pracy pw, jesteśmy ostatni, jeżeli chodzi o czynne poparcie tej pracy przez miejscowe czynniki urzędowe, a częściowo i miejscowe społeczeństwo. Żadnej pomocy znikąd. Zdani wyłącznie na własne siły, posiadając w swym gronie kilku podoficerów rezerwy, pracujemy intensywnie, prowadząc ćwiczenia nasze sokole dla zaprawienia ciała i ćwiczenia fachowe przysposobienia wojskowego. A przecież biorąc rzecz najzupełniej obiektywnie, pomocy finansowej, technicznej, jak i moralnej, jeżeli chodzi o oddziały przysposobienia wojskowego, winno się udzielać w pierwszym rzędzie oddziałom silnym i pracowitym, bez względu na to, do jakiej organizacji, stojącej na gruncie państwo-twórczym, one należą. Tego wymaga interes Państwa i zdrowa logika Narodu⁷⁸. Warto podkreślić, iż inne gniazda okręgu znajdowały się w podobnej sytuacji. Można wysunąć wniosek, że Związek Strzelecki był organizacją faworyzowaną przez czynniki państwowe.

Członkowie gniazda w Radomsku prowadzili działalność popularyzatorską. Zachęcali do udziału w 6-tygodniowych kursach przeszkolenia wojskowego oraz organizowania drużyn przysposobienia wojskowego w ramach gniazd „Sokoła”⁷⁹.

Przygotowania w zakresie przysposobienia wojskowego Sokoli demonstrowali na organizowanych cyklicznie (rokrocznie, począwszy od połowy lat dwudziestych) „Świętach Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego”.

⁷⁷ „Gazeta Radomska” nr 24 z 12. 06. 1932 r.

⁷⁸ „Gazeta Radomska” nr 21 z 24. 05. 1931 r.

⁷⁹ „Gazeta Radomska” nr 21 z 22. 05. 1927 r.

Według instrukcji wyszkolenia PUWFiPW, Ministerstwa Spraw Wojskowych z 13 grudnia 1927 r. „celem Świąt WF i PW jest pokazanie miejscowemu społeczeństwu wyników dokonanej pracy w zakresie WF i PW, zainteresowanie najszerszych warstw ludności tym ruchem, dodanie bodźca do pracy ćwiczącym w oddziałach PW oraz nawiązanie i utrzymanie kontaktu społeczeństwa z wojskiem”⁸⁰. W programie tej imprezy znajdował się m.in. pięciobój wojskowy oraz strzelectwo⁸¹. W zakresie przysposobienia wojskowego z gniazda Radomsko wyróżniał się Stanisław Kuchciak. W czasie Świąta WF i PW powiatu radomszczańskiego w 1924 r. wygrał zawody strzeleckie oraz zajął II miejsce w biegu okrężnym na dystansie 2400 m⁸².

III

Do zadań TG „Sokół”, objętych statutem, należała działalność wychowawcza i kulturalno-oświatowa. Wychowanie realizowane było w trzech zasadniczych kierunkach: kształtowania odpowiednich postaw etyczno-moralnych, wychowania obywatelskiego oraz wychowania fizycznego. Praca wychowawcza miała służyć wyrobieniu karności narodowej oraz ukształtowania poczucia patriotyzmu. Miała ona objąć nie tylko członków Towarzystwa, lecz także oddziaływać na społeczeństwo polskie.

Ważnym elementem wychowania patriotycznego członków organizacji były uroczystości związane z rocznicami wydarzeń historycznych oraz święta państwowe i kościelne. Z dużym nakładem sił i środków organizowano obchody świąt: 3 maja, 15 sierpnia i 11 listopada. Ponadto z okazji świąt organizowano zloty sokole. Przykładem może być m.in. Zlot Jasnogórski (Okręgowy), który odbył się 15 – 16 sierpnia 1936 r. w Częstochowie.

Sokoli uczestniczyli w uroczystościach wydarzeń innych ważnych rocznic narodowych. We wrześniu 1933 r. odbyły się obchody upamiętniające zwycięstwo wojsk króla Jana III Sobieskiego pod Wiedniem nad wojskami tureckimi⁸³. W ramach obchodów odbyła się defilada oddziałów wojska i towarzystw społecznych. Jak donosi redakcja „Gońca Częstochowskiego”: „Szczególnie liczne w defiladzie były szeregi straży pożarnych z okolic (Częstochowy) oraz «Sokoła» z okręgu częstochowskiego”⁸⁴.

⁸⁰ Archiwum Akt Nowych (AAN), Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP), sygn. 1667, Instrukcja wyszkolenia PUWFiPW Ministerstwa Spraw Wojskowych z 13. 12. 1927 r., s. 33.

⁸¹ „Goniec Częstochowski” nr 216 z 12.09.1924 r., „Gazeta Radomskowska” nr 38 z 14. 09. 1924 r., nr 41 z 5. 10. 1924 r., nr 42 z 12. 10. 1924 r.

⁸² „Gazeta Radomskowska” nr 42 z 12. 10. 1924 r.

⁸³ „Goniec Częstochowski” nr 214 z 19. 09. 1933 r.

⁸⁴ Tamże.

W zakresie wychowania dużą rolę przywiązywano do współpracy z Kościołem Katolickim. Według władz związkowych wszystkie gniazda swoją postawą powinny udowodniać, iż Towarzystwo „stoi na straży Kościoła Katolickiego”. W programie większości uroczystości sokolich znajdowała się msza św., m.in. w programie każdego zlotu „Sokoła”.

W gniazdach rokrocznie organizowano uroczystości „święconego jajka” i „opłatka sokolego”⁸⁵. W uroczystościach tych brali udział nie tylko członkowie „Sokoła”, ale również zaproszeni goście (sympatycy ruchu sokolego). Jedną z nich zorganizowało gniazdo w Radomsku w kwietniu 1937 r. Na uroczystość, która odbyła się w sali Towarzystwa Dobroczynności, przybyło około 200 osób. W programie spotkania sokołów przewidziano część artystyczną⁸⁶. Przedstawiciele gniazd sokolich brali udział w „opłatku”, organizowanym przez inne organizacje. Prezes gniazda w Radomsku był gościem uroczystości opłatkowych, przygotowanych przez Związek Strzelecki w Radomsku w 1933 r.⁸⁷

Ważne miejsce w działalności „Sokoła” odgrywała praca kulturalno-oświatowa. W programie „Sokoła” w tym zakresie możemy wyróżnić: wygłaszanie odczytów, kształcenie w obszarze literatury polskiej, działalność wydawniczą, zakładanie bibliotek, kół teatralnych, orkiestr, organizacje zabaw tanecznych i innych imprez kulturalnych.

W TG „Sokół” w Radomsku (w gnieździe żeńskim i męskim) prowadzono koła teatralne. W 1932 r. sekcja teatralna, kierowana przez druha J. Sabrańskiego, liczyła 12 osób⁸⁸. Sekcja ta czynna była jedynie w okresie jesienno-zimowym (od października do kwietnia). Przedstawienia teatralne odbywały się w sokolni oraz w teatrze „Kinema”. Dochody z występów przeznaczane były na cele działalności statutowej Towarzystwa oraz budowę obiektów i zakup przyrządów i przyborów sportowych. W styczniu 1936 r. sekcja teatralna wystawiła „na deskach „Kinemy” komedie: E. Lubowskiego pt. *Przez wdzięczność* oraz M. Gawlewicza pt. *Z rozpaczy*⁸⁹. Obydwie sztuki reżyserował J. Sabrański. W przedstawieniach wzięli udział: S. Kowalski, J. Sabrański, Irena Zyberyngowa, S. Wesołowski, S. Borowik, S. Stangenberg, S. Pałeczówna, H. Olejniczakówna, M. Jędrzejczykówna, Z. Różycki i Cz. Gaworski. Redakcja „Gazety Radomskiej” pozytywnie oceniła występ sekcji teatralnej „Sokoła”: „Analizując powyższy debiut [...] należy obiektywnie stwierdzić, że występ ten był

⁸⁵ „Gazeta Radomska” nr 14 z 3. 04. 1932 r., nr 15 z 11. 04. 1937 r.

⁸⁶ „Gazeta Radomska” nr 15 z 11. 04. 1937 r.

⁸⁷ „Gazeta Radomska” nr 2 z 15. 01. 1933 r.

⁸⁸ „Gazeta Radomska” nr 24 z 12. 06. 1932 r.

⁸⁹ „Gazeta Radomska” nr 4 z 19. 01. 1936 r.

śmiałym [...] krokiem na deski sceniczne, na których aktorzy — amatorzy czuć się będą coraz lepiej i pewniej. Świadczy to jeszcze, że «Sokół» obok kultury fizycznej objawia zamiłowanie w kierunku kultywowania sztuki teatralnej, czemu należy tylko przyklasnąć⁹⁰.

Gniazda prowadziły działania zmierzające do popularyzacji literatury i czytelnictwa. W tym celu przy gniazdach zakładano biblioteki. Bibliotekę „Sokoła” w Radomsku założono w 1930 r.⁹¹ Pomoc w organizacji biblioteki udzieliło Towarzystwo Metalurgiczne w Radomsku, które przekazało „Sokołowi” 60 książek. Biblioteką kierował Kuhn. Zbiory biblioteki w 1932 r. liczyły około 300 książek⁹². W bibliotece, oprócz wypożyczalni, funkcjonowała czytelnia. Korzystali z niej członkowie „Sokoła”, jak również osoby spoza Towarzystwa.

Przy gniazdach prowadzono również orkiestry. Orkiestra TG „Sokół” w Radomsku liczyła w 1932 r. 32 druhów⁹³. Kapelmistrzem orkiestry był H. Dawid. Członkowie orkiestry ćwiczyli dwa razy w tygodniu. Część członków orkiestry (11 druhów) współpracowała z orkiestrą symfoniczną Towarzystwa im. S. Moniuszki. Ponadto część sokołów należała do chóru Towarzystwa Śpiewaczego „Lutnia” w Radomsku. Orkiestra koncertowała na imprezach organizowanych przez „Sokoła” (np. uczestniczyła w zlotach „Sokoła”), jak również w innych uroczystościach (świętach państwowych)⁹⁴.

W działalności kulturalno-oświatowej ważną rolę odgrywały odczyty, prelegentami których byli członkowie Towarzystwa oraz osoby zaproszone. Tematyka odczytów była różnorodna, jednak podkreślić należy, że większość z nich odnosiła się do aspektów wychowawczych, oświatowych, patriotyczno-historycznych. J. Surmacki w grudniu 1933 r. dla sokołów z Radomska wygłosił prelekcję pt. „Znaczenie morza polskiego dla naszej odrodzonej Ojczyzny”⁹⁵. W referacie prelegent przedstawił m.in. „historię polskiego wybrzeża i walkę narodu polskiego o dostęp do niego oraz o pozyskaniu jego bogactwa”. Nie brakowało odczytów, które były poświęcone historii i działalności TG „Sokół”. W ramach „Wieczoru Sokolic” drużna Godlewska wygłosiła referat pt. „O ideologii Sokolej”⁹⁶.

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ „Gazeta Radomska” nr 14 z 30. 03. 1930 r.

⁹² „Gazeta Radomska” nr 24 z 12. 06. 1932 r.

⁹³ Tamże.

⁹⁴ „Głos Ziemi Wieluńskiej” nr 37 z 1926 r.; „Gazeta Radomska” nr 52 z 23. 12. 1934 r., nr 6 z 10. 02. 1935 r.

⁹⁵ „Gazeta Radomska” nr 52 z 23. 12. 1933 r.

⁹⁶ „Gazeta Radomska” nr 6 z 5. 02. 1939 r.

W programie działalności kulturalnej organizowano zabawy taneczne. Były to zazwyczaj imprezy zamknięte, dostępne dla członków „Sokoła” i ich rodzin, sympatyków oraz zaproszonych gości. Zabawy i wieczorki taneczne organizowano w różnych porach roku (na sali lub na otwartym terenie). Środki finansowe uzyskane z organizacji imprezy przeznaczano na cele statutowe działalności Towarzystwa, budowę obiektów sokolich, cele kulturalno-oświatowe, zakup sprzętu sportowego, zakup sztandaru sokolego i inne.

„Sokół” w Radomsku, w latach trzydziestych organizował na przełomie stycznia i lutego zabawę karnawałową — „Redutę Sokoła”⁹⁷. Bal karnawałowy „Sokoła” był jednym z największych w Radomsku (brali w nim udział przedstawiciele miejscowych władz miejskich i powiatowych, a także goście z Częstochowy, Piotrkowa Trybunalskiego oraz przedstawiciele władz okręgu częstochowskiego „Sokoła”). Organizatorami balu było żeńskie i męskie gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego, m.in. rolę gospodarza „Reduty Sokoła” w 1935 r. pełnili: prezeska gniazda żeńskiego — J. Szwedowska i prezes gniazda męskiego — S. Poradowski. Odbywały się one w sali teatru „Kinema” i w salach Towarzystwa Dobroczynności. Bale karnawałowe „Sokoła” otrzymywały dobre recenzje miejscowej prasy. „Gazeta Radomska” w numerze z lutego 1936 r. pisała: „Tegoroczna Reduta dała jeszcze raz dowód, że Towarzystwo Gimnastyczne «Sokół» imprezy swe organizuje z dużym nakładem pracy i pomysłowością dzięki czemu cieszą się one zasłużonym powodzeniem”⁹⁸. Według materiałów źródłowych zabawy taneczne urządzały także gniazda leżące w powiecie radomszczańskim, m.in. w Radziechowicach, Sulmierzycach i Widzowie⁹⁹.

Gniazda „Sokoła” w Radomsku organizowały „wieczorki towarzyskie” przy kawie, m.in. gniazdo żeńskie w Radomsku przygotowało w restauracji „Kinema” przy teatrze „czarną kawę”¹⁰⁰. Dochody miały być przeznaczone na cele przysposobienia wojskowego.

Warto podkreślić, iż niektóre gniazda organizowały tzw. Dzień Sokoła. W programie „Dnia Sokoła” w Radomsku w dniu 9 października 1932 r. przewidziano: pobudkę na mieście, próbne ćwiczenia gimnastyczne, zbiórkę na placu przy „Kinemie, mszę św., defiladę i okolicznościowe przemówienia, obiad, pokazy gimnastyczne i zawody lekkoatletyczne oraz „wieczorek towarzyski — czarną kawę”¹⁰¹.

⁹⁷ „Gazeta Radomska” nr 8 z 16. 02. 1930 r., nr 5 z 1. 02. 1931 r., nr 6 z 8. 02. 1931 r., nr 4 z 24. 01. 1932 r., z 12. 02. 1933 r., nr 7 z 11. 02. 1934 r., nr 6 z 10. 02. 1935 r., nr 5 z 26. 01. 1936 r., nr 7 z 9. 02. 1936 r., nr 4 z 24.01.1937 r., nr 5 z 30.01.1938 r., nr 6 z 6.02.1938 r., nr 3 z 15.01.1939 r., nr 7 z 12.02.1939 r.

⁹⁸ „Gazeta Radomska” nr 7 z 9. 02. 1936 r.

⁹⁹ „Gazeta Radomska” nr 33 z 29. 07. 1928 r.

¹⁰⁰ „Gazeta Radomska” nr 26 z 17. 06. 1928 r.

¹⁰¹ „Gazeta Radomska” nr 38 z 18.09.1932 r.

IV

Pierwsze gniazda TG „Sokół” w Radomsku i w powiecie radomszczańskim powstały na początku lat dwudziestych, m.in. w Radomsku, Koniecpolu i Gidlach. W 1923 r. gniazda „Sokoła” na omawianym obszarze weszły w skład okręgu częstochowskiego.

Prowadziły działalność w zakresie wychowania fizycznego, sportu, przysposobienia wojskowego oraz pracę patriotyczno-oświatową. Towarzystwa sokole aktywnie uczestniczyły w zawodach sportowych organizowanych nie tylko przez macierzystą organizację.

Brały udział w zlotach sokolich, poczynając od okręgowych aż po ogólnopolskie. Wśród zlotów na szczególną uwagę zasługuje zlot okręgowy w Radomsku w 1924 r. — zorganizowany przez TG „Sokół” w Radomsku.

Przedstawiciele gniazd „Sokoła” brali aktywny udział w posiedzeniach Zarządu i Rady okręgu częstochowskiego „Sokoła”, m.in. S. Poradowski sprawował funkcję członka zarządu okręgu częstochowskiego TG „Sokół”.

Do najprężniej działających towarzystw sokolich należy zaliczyć gniazda „Sokoła” w Radomsku.

SUMMARY

Teresa Drozdek-Malolepsza

THE ACTIVITY OF „SOKÓŁ” GYMNASTIC ASSOCIATIONS IN RADOMSKO AND ITS ADMINISTRATIVE DISTRICT IN THE YEARS 1921 – 1939

“Sokół” in Radomsko and its administrative unit, territorially subordinated to the region of Częstochowa, ran its activity in the field of physical education, sport, military training, as well as patriotic and educational activity. “Sokół” Associations actively participated in sport competitions that were organised not only by their parent organisation.

They participated in “Sokół” rallies, from regional to nation-wide ones. Among those rallies, the regional rally in Radomsko in 1924, organised by “Sokół” Gymnastic Association in Radomsko, deserves special attention.

Representatives of “Sokół” nests actively participated in sessions of the Board and the Council of “Sokół” in the region of Częstochowa. Among other things, it should be mentioned that S. Poradowski was a member of the Board of “Sokół” Gymnastic Associations in the region of Częstochowa.